

Geliş Tarihi: 25 Temmuz 2024
Kabul Tarihi: 12 Kasım 2024

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXIV/49 (2024 Güz/Autumn), ss. 457-491

DOI: 10.18244/ctad.1522526

Araştırma Makalesi / Research Article

İNGİLİZLER BOĞAZIÇI KIYILARINDA: BİR İNGİLİZ MADEN YATIRIMCISI JOHN FRANCIS HOLCOMB READ (J.F.H.R.)'İN, SARIYER BAKIR MADENİNİ ELDE ETME ÇABASI*

Sevim ERDEM**

Öz

İngiltere'de XVIII. yüzyılda başlayan sanayileşme süreci XIX. yüzyılda artarak devam etmiştir. İngiltere'nin artan üretim kapasitesi onu bir yandan hammadde temin edebileceği bir yandan da mamul mallarını satabileceği coğrafyalara yöneltmiştir. Osmanlı Devleti ekonomisi de XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren İngiltere ile daha sıkı ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır. Tanzimat'la birlikte ticaret, altyapı yatırımları ve finans sektöründeki İngiliz etkisi belirgin bir şekilde artmıştır. Osmanlı Devleti, İngiliz sanayisine hammadde sağlayan devletlerden biriydi ve İngiltere'ye yapılan ihracatın en önemli kalemlerinden birini yeraltı kaynakları oluşturmuştur. Yeraltı kaynakları işlenmek üzere İngiltere'deki sanayi bölgelerine gönderilmiştir. Boğaziçi kıyılarında yer alan Sarıyer bakır madeni de İngiliz maden yatırımcılarının (Mösyö İvan ve ortakları, Mösyö Sava gibi) ilgi duyduğu bakır sahalarından biri olmuştur. Sarıyer bakır madeninin işletme hakkı 13 Eylül 1865'te iltizam usulü ile Hayriye Tüccarından Hacı Ali Ağa ve ortağı Bakırcı Lazari'ye yirmi beş seneliğine verilmiştir. Ancak İngiliz yatırımcılarının bu madene olan ilgisi devam etmiş ve John Francis Holcomb Read (J.F.H.R.) gibi isimler maden imtiyazını ele geçirme çabasında bulunmuştur. Bu makalede özellikle John Francis Holcomb Read'in Sarıyer bakır madeni imtiyazını ele geçirme isteği, teşebbüsü ve İngilizlerle yaşanan tartışmalı süreç ele alınmıştır. Makale, İngiltere'nin Osmanlı yeraltı kaynaklarına yönelik ilgisini ve bu çerçevede yaşanan ekonomik ve siyasi dinamikleri anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sarıyer, Bakır Madeni, İltizam, Hayriye Tüccarı, Sequestro, Osmanlı Devleti, İngiltere.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
(e-posta: serdem@beu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-6335-2992).

**THE BRITISH ON THE SHORES OF THE BOSPHORUS:
THE EFFORT OF A BRITISH MINING INVESTOR,
JOHN FRANCIS HOLCOMB READ (J. F. H. R.),
TO SEIZE THE SARIYER COPPER MINE**

Abstract

The industrialization process, which started in England in the eighteenth century, continued to grow in the nineteenth century. The increasing production capacity of England led it to locations where it could obtain raw materials and sell its endproducts. The economy of the Ottoman Empire also began to build a closer relationship with England after the first half of the nineteenth century. Due to the Tanzimat, British influence significantly increased in trade, infrastructure investments, and the financial sector. The Ottoman Empire was one of the states providing raw materials for the British industry, and underground resources constituted one of the most important items of export to England. They were sent for processing to industrial areas in England. The Sariyer copper mine, located on the shores of the Bosphorus, was one of the copper fields that interested British mining investors (such as Monsieur Ivan and his partners and Monsieur Sava). The right to operate the Sariyer copper mine was given to Hacı Ali Ağa, a Hayriye merchant, and his partner, Bakırcı Lazari, for twenty-five years, through tax farming, on September 13, 1865. However, British investors maintained their interest in this mine, and those such as John Francis Holcomb Read (J.F.H.R.) attempted to seize the mining concession. This paper discusses John Francis Holcomb Read's desire and his attempt to seize the Sariyer copper mine concession, besides the controversial process with the British. The study provides significant data in terms of understanding Britain's interest in Ottoman underground resources and the economic and political dynamics within this framework.

***Keywords:** Sariyer, Copper Mine, İltizam, Hayriye Merchant, Sequestro, Ottoman Empire, England.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa dünyasında yarattığı ilgi, Avrupa'nın ilgisi aslında yeni değildir; XIX. yüzyılda Batı Kapitalizminin geçirdiği dönüşümler sonucunda başka biçimlere bürünmüştür. Sanayileşmemiş Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri için hem yatırım fırsatları hem de cazip kazanç olanakları sunmuştur. İstanbul, az gelişmiş ve donanımsız durumdaki Osmanlı Devleti'nin kapılarını açabileceği bir başlangıç noktası olarak önem kazanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Batı'nın finans ve sanayi grupları, bankalar, Başkent'e yerleşip buradan yola çıkarak, çeşitli vilayetlerde şubeler açmıştır. Demiryolu, liman, banka, sigorta, maden yataklarının işletilmesi ve bazı verimli tarımsal üretimlere yapılan yatırımlar bu dönemde önemli ölçüde artmıştır. Parasal durumu oldukça kötü olan ve ülkeden büyük miktarlarda alacağı bulunan Avrupa devletleri, Osmanlı maliyesinde denetim kurma gayreti içerisinde olmuştur.¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında giderek yayılan Avrupa kapitalizminin etkisiyle, Anadolu ve Rumeli'deki pek çok yeraltı kaynağı batıdaki endüstri merkezlerine hammadde olarak ihraç edilmeye başlanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, Avrupalı sermayedarların Osmanlı topraklarından maden çıkarıp büyük kazançlar sağlamaya çalıştıkları bir dönem olmuştur.² Sarıyer'deki bakır madeni de Avrupalıların, özellikle İngilizlerin ilgisini çekmiştir.³

1. Tanzimat Dönemi Ekonomisinde İngilizlerin Yeri

Osmanlı dış ticaretinde zamanla farklı Avrupalı uluslar daha etkin rol oynamış, değişen şartlar ve dünya ekonomisindeki dalgalanmalar dış ticarete yeni ilişkileri doğurmuştur. Akdeniz'in geleneksel Avrupalı tacirleri olan İtalyanlar, XVII. yüzyıla gelindiğinde bu ticaretteki ağırlıklarını ve etkinliklerini kaybetmiş, İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarlar ön plana çıkmıştır.⁴ Bilhassa İngilizler ve daha sonra Hollandalılar, Osmanlılarla harp malzemeleri ticaretinde kendileri için kazançlı bir sektör yaratmıştır.⁵ 1793 yılı içinde İngiltere ile Bab-ı Ali arasında askerî mühimmat ve özellikle kara ve denizde kullanılacak topların temini konusunda yakın bir ilişki kurulmuştur. İngiliz askerî mühimmatı Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir talep

1 Robert Mantran, İstanbul Tarihi, Çev. Teoman Tunçdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 314-315.

2 Alaaddin Tok, "Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin-Burhan Çağlar, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 224.

3 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT), 512/12.

4 Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 194, 195, 198.

5 Parry, V. J., "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesi Kaynakları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, 3, (Ekim 1973), 43.

görmüştür.⁶ Osmanlı Devleti, top dökümü ve topçuluk için gerekli olan barut ve gülle tedarikinde yeterli miktarda hammaddeye sahip olmuştur. Devletin yoksun olduğu tek maden kalaydır. Osmanlı tunç topları %10 civarında kalay içermiştir ve lazım gelen miktar çoğunlukla İngiltere’den temin edilmiştir. Diğer cevherler ise Osmanlı’nın bakır ve demir madenlerinden sağlanmıştır.⁷

İngiltere’de XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan sanayileşme süreci, XIX. yüzyılda hız kazanarak devam etmiştir. Artan üretim kapasitesi, İngiltere’yi hem hammadde temin edebileceği hem de mamul mallarını satabileceği yeni bölgelere yöneltmiştir.⁸ 1830’ların başlarında İngiltere, Osmanlı Devleti’nin bir hammadde kaynağı ve İngiliz mamul malları için bir pazar olarak taşıdığı potansiyeli fark etmiştir. Ekim 1834’te İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston için hazırlanan bir raporda, İstanbul’daki İngiliz Elçiliği Başkâtibi David Urquhart, “*İmalatçı bir toplum olarak refahımızın birinci ögesi bol ve ucuz malzeme olduğu göz önüne alınırsa, bu ülke bize sınırsız kaynaklar sunmaktadır*” demiştir.⁹

1.1. İngilizler Boğaziçi Kıyılarında

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’ni ziyaret eden ekonomistler, Bab-ı Ali’nin maden zenginliklerinden yeterince yararlanamamasını sık sık dile getirmiştir. Anadolu dağlarında kuşkusuz çok miktarda maden yatağı bulunmaktadır ancak yol olmadığı için bunlar işletilememiştir. Bu nedenle daha kolay ulaşılabilir yataklarla uğraşılmış, kıyılara yakın yöreler tercih edilmiştir.¹⁰ Aslında gerek İngilizlerin gerekse diğer Avrupalı devletlerin gözü “*mültezimlikte*” idi. Osmanlı maliye teşkilatı, vergi toplamaktan acizdi, “*Bu işi bize bıraksınlar en az üç katı hasılat elde ederiz*” diyorlardı ve bunu da ispatlamak istiyorlardı.¹¹

Osmanlı madenciliğinin kaide ve hükümleri bazen şer’î bazen örfî adetler ve bazen de sadece mîrînin menfaatleri göz önünde bulundurularak zaman zaman ufak tefek değişikliklere uğramasına rağmen 1861 yılına kadar uygulamada kalmıştır.¹² 1861 Nizamnamesi ile yabancılara ilk defa maden ihalelerine hissedar olarak katılabilme imkânı tanınmıştır. Nitekim nizamname

6 Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 133.

7 Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 157; Agoston, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar*, 59; Parry, “Osmanlı İmparatorluğunda”, 43.

8 Tok, “Küresel Çağda”, 224.

9 Emine Kıray, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 69.

10 Bertrand Bareilles, İstanbul’un Frenk ve Levantan Mahalleleri, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003), 194.

11 Haydar Kazgan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme*, (Ankara: Efil Yayınevi, 2023), 148.

12 Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı*, 3, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 316.

yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra maden imtiyazlarında, yabancı katımlı maden ihalelerinin yoğunlaştığı görülmüştür.¹³ İngiliz maden yatırımcıları bilhassa Osmanlı Devleti'nin kıyı kentlerinden başlayarak, içlere doğru yatırımlarını artırmaya başlamıştır. İstanbul'un Boğaziçi kıyılarında bulunan Sarıyer bakır madeni de bu yatırım sahalarından biri olmuştur.¹⁴

Sarıyer'den İngiltere'ye uzanan bir iş ağının kurulabilmesini ve bakır ticaretinin yürütülebilmesini sağlayan temel faktör, deniz ulaşımındaki gelişmeler ve aracı kurumların varlığı olmuştur. XIX. yüzyılda deniz ulaşımındaki teknolojik gelişmeler, ticarî faaliyetlerin hızla artmasına neden olmuştur. Tonlarca ağırlıktaki bakır yükünün İngiltere'ye düşük masraflarla ulaştırılabilmesi, satışların kârlılığı ve ticaretin devamlılığı açısından önemlidir. Bakır satışının aracılar olmadan devlet eliyle gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Bunun için Avrupa'yı ve iş dünyasını tanıyan bankerler veya bizzat Avrupa sermayesiyle kurulan bankalar, bakırın taşınması ve İngiltere'ye pazarlanması için önemli görevler üstlenmiştir. İngiltere, başlangıçta bakır ihracatını aracı şahıs ve kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirmiş ve ilk dönemlerde ticaret bazı tüccarlar eliyle yapılmıştır.¹⁵

2. Sarıyer Bakır Madeni

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, bu madenin geçmişi H.1128/M.1716 senesine kadar dayanmaktadır. Yani birkaç asrı aşan bir tarihi bulunmaktadır.¹⁶ XIX. yüzyılın başlarında Sarıyer'deki bakır damarları yüzeyden kazılarak çıkarılıyordu. 1840 yılında ise daha sistematik madencilik çalışmaları başlatılmış¹⁷ ve 1841-1862 yılları arasında maden sahası Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası tarafından işletilmiştir.¹⁸ Bu dönemde yıllık 124.000 kg cevher üretimi gerçekleştirilmiş ve bir okka bakır 60 pareye satılmıştır.¹⁹

13 Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98, (1995), 82; Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM*, 29 (Bahar, 2011), 128; Bülent M. Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 918.

14 BOA, *HR. MKT*, 512/12.

15 Tok, "Küresel Çağda", 224, 225, 226.

16 BOA, Cevdet Darbhane (C.DRB), 47/2318.

17 Robert Anhegger, *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik: Osmanlı'nın Avrupa Toprakları*, 1, çev. Talat Havzoğlu-Yahya Çiftçi, (İstanbul: İstanbul Yayınları, 1943), 211.

18 BOA, Ticaret Defteri (Td), 1093; Sevim Erdem, "Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları", *Belgi Dergisi*, 28, (Temmuz 2024), 250.

19 Anhegger, *Osmanlı İmparatorluğunda*, 211.

1863 yılında Jeolog Tchihatcheff (Çihacef) bölgeyi ziyaret ettiğinde, ocaktaki çalışmalar durmuştur. Tchihatcheff, maden yatağını, maden sahasında gördüklerine ve burada çalışmış olan işçilerden öğrendiklerine dayanarak genel hatlarıyla tarif etmiş ve terk edilmiş olan maden sahasının Sarıyer'e ¼ km mesafe uzaklıkta olduğunu belirtmiştir²⁰ (Bkz. Ek 1-2).²¹

2.1. Sarıyer Bakır Madeninin İltizama Verilmesi (1865)

1863'te terk edilmiş durumda olan maden sahası, 1865 yılı içinde iltizam usulü ile imtiyaza verilmiştir. Aynı yıl içinde birkaç kez el değiştiren maden sahasının imtiyazı, Eylül 1865'te yirmi beş seneliğine işletilmek üzere ihale edilmiştir.²² İltizam-ihale sisteminde, ihaleye katılacak kişilerin güçlü kefil ve finansman desteğine sahip olmaları gerekmektedir.²³ İhalelerin kimde kalacağı konusunda bir tercih yapılırken kişinin menşinden ziyade malî sicili önemlidir.²⁴ Maden sahasının talipleri arasında Mösyö Ivan ve ortakları, Mösyö Sava-Hacı Kamil Ağa, Hacı Ali Ağa ve ortağı Lazari yer almıştır.²⁵

2.2. İngiliz Mösyö Ivan ve Ortakları

Osmanlı Devleti, Şubat 1865'te Sarıyer madenini işletmek üzere Mösyö Ivan ve ortaklarına imtiyaz hakkı tanımıştır ancak kısa bir süre sonra etrafta bu imtiyazın ortaklardan alınarak Osmanlı tebaasından Mösyö Lazari'ye verileceği haberi duyulmuştur. İngiliz Sefareti, Mösyö Ivan ve ortaklarının elinde bulunan kontratın, Ticaret Mahkemesi tarafından karara bağlanmadıkça imtiyazın lağvedilmemesi hususunda ricacı olmuştur. İngiliz Sefareti Tercümanı Mösyö Kazulani'nin 16 Şubat 1865 tarihli Fransızca olarak kaleme aldığı yazı, Hariciye Nezareti'ne takdim edilmiştir. Hariciye Nezareti ise 8 Mart 1865'te bu yazıyı Nafia Nezareti'ne göndermiştir.²⁶

20 Anhegger, *Osmanlı İmparatorluğunda*, 211; Vital Kovenko, *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Etüt Tarihi 21.12.1939, Rapor Tarihi: 28.12.1939, (Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)). Not: Raporda sayfa numarası bulunmamaktadır.

21 H. Czechtz, *Sarıyer Maden İmtiyazına Ait Taharri Ameliyatı Layihası*, 15.06.1915, Rapor No: 1003, (Ankara: MTA, 16.01.1940). Not: Raporda sayfa numarası bulunmamaktadır.

22 *Sarıyer Bakır Madenine Dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 11.10.1948 Tarihli Mektubu Hakkında, Derleme Klasif No: M.106*, (Ankara: MTA). Not: Derlemede sayfa numarası yer almamaktadır.

23 Yiğit Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi", *Vergi Raporu*, 232, (Ocak, 2019), 18.

24 Zafer Karademir, "Osmanlı İltizam Sözleşmelerine Yansıyan Yönleriyle Yahudi Girişimciler (1560-1630), (7 Belge ile Birlikte)", *Osmanlı Araştırmaları*, 50, 50, (2017), 76.

25 BOA, *HR. MKT*, 512/12. BOA, *HR. MKT*, 527/48. BOA, Meclis-i Vala Riyâseti Belgeleri (MVL), 1041/2.

26 BOA, *HR. MKT*, 512/12.

2.3. İngiliz Mösyö Sava ve Hacı Kamil Ağa

1865'te Sarıyer bakır madenini işletmek isteyen diğer müteşebbisler, Mösyö Sava ve Hacı Kamil Ağa'dır. Mösyö Sava ile Hacı Kamil Ağa arasında Sarıyer madeninden dolayı tartışmalı bir durum ortaya çıkmış ve konu mahkemeye taşınmıştır. Mösyö Sava, Hacı Kamil Ağa hakkında davacı olmuştur. Dava, Birinci Ticaret Meclisi'nde görülmüştür. Ticaret Nezareti'nin takririnde sunduğu sebepler ve deliller dolayısıyla Ticaret Meclisi davayı Mösyö Sava aleyhine karara bağlamıştır ancak İngiltere Sefareti, dava hakkında verilen ilamın yeniden gözden geçirilmesi hususunda ısrarcı olmuş ve Hariciye Nezareti'ne yazılı talepte bulunmuştur. Konu, Osmanlı Devleti'nin Hukuk Müşavirlerinden William Parnice'ye havale edilmiştir.

Mösyö Parnice, İngiltere Sefareti'nin talebine yazılı bir cevap vermeden önce Ticaret Meclisi'nde zikredilen sebepleri ve delilleri içeren takriri Ticaret Nezareti'nden talep etmeyi uygun görmüş ve Fransızca olarak kaleme aldığı yazı, Bab-ı Ali Tercüme Odasında tercüme edilerek Ticaret Nezareti'ne gönderilmiştir (Bkz. Ek 3).²⁷

2.4. Hayriye Tüccarı Hacı Ali Ağa ve Ortağı Bakırcı Lazari

Sarıyer bakır madenine Temmuz 1865'ten sonra Hacı Ali Ağa ve ortağı Lazari talip olmuştur. Hacı Ali Ağa, Sarıyer madencisi olup Osmanlı Devleti'nin Hayriye Tüccarlarından. Ortağı Lazari ise İstanbul'da, Alaca Hamam'da 23 numaralı Bakırcı dükkânında hizmet vermektedir.²⁸ Sarıyer bakır madeninin mültezimlik işine, iki ortak birlikte talip olmuştur. Hacı Ali Ağa'nın ismi belgelerde; Hacı Ali Ağa, Zubeoğlu Ali Ağa,²⁹ Ali Zube olarak geçmiştir. Lazari'nin adı ise belgelerde; Mösyö Lazari, Madenci Lazari, Bakırcı Lazari, Lazarakı Hacı Konstantin³⁰ olarak yer almıştır ve Lazari, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasındandır.

Hayriye Tüccarı Hacı Ali Ağa ile ortağı Lazari, bir arzuhal ile Sarıyer bakır madeninin iltizamını talep etmişlerdir. Nafia Nezareti, maden sahasının Hacı Ali Ağa ve Lazari'ye ihale edilmesi konusundaki takriri Meclis-i Vala'ya sunmuştur. Meclis-i Vala'da yapılan mütalaa sırasında, söz konusu maden sahasının "*Mal-ı Mirî (devlet malı)*" olmayıp, senetle bazı şahısların uhdesinde bulunduğu belirtilmiştir.

Meclis-i Vala mütalaa sırasında; iltizamın, taliplerine verilmeden önce mevcut madenin işletme durumunun incelenmesini, elde edilecek hasılatın

27 BOA, HR. MKT, 527/48.

28 BOA, MVL, 545/94; BOA, Şurayı Devlet (ŞD), 2867/24; Sevim Erdem, "Osmanlı'da Şirketleşme Sürecinde Bezirgân-Tüccar Mültezimlerin Rolü: Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası Örneği", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, (Güz, 2024), 326.

29 BOA, HR. MKT, 756/25. BOA, ŞD, 256/4.

30 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD. d), 12620, 53; BOA, ŞD, 2867/24.

hissedarlara ait olması durumunda nasıl bir işlemin uygulanacağını ve şimdiye kadar izlenen yöntemin bilinmesi gerektiğini ifade ederek, iltizam talebi ile ilgili bazı hususların netleştirilmesi amacıyla Nafia Nezareti'nin takriri iade edilmiştir.³¹ Yapılan inceleme sonucunda, söz konusu hissedarlardan oluşan şirketin işletme süresinin 1862 yılında sona erdiği tespit edilmiştir.³²

Nafia Nezareti, tekrar takririni Meclis-i Vala'ya sunmuş ve Maden-i Hümayun Meclisi'nin mazbatasını ile birlikte sunulan ihale ve şartname layihaları, Kanun ve Nizamât Dairesi'nde mütalaa edilmiştir.³³ Müracaat değerlendirildikten sonra, maden mahalline gerekli keşif ve tahkikat yapması için bir mühendisin görevlendirilmesine, maden mevkiini belirleyen haritaların hazırlanmasına ve maden sahasından örnek numuneler alınarak, madenin niteliği, düzeyi ve içerdiği değerlerin tespit edilmesine karar verilmiştir.

Madenin kalitesini belirlemek amacıyla maden sahasından alınan numuneler tahlil (çeşni) işlemine tabi tutulmuştur. İşlem sonunda elde edilen sonuç, bir rapor ile ilgililere bildirilmiştir.³⁴ Tahlil edilen numune sonucuna göre Sarıyer bakır madeninin; kükürtlü demir ile karışık bakır (Kalkopirit-FeCuS₂) olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Numune üzerinde yapılan analizler sonucunda, cevherin saflık derecesinin, her yüz kıyyesinde yirmi kıyye halis ve katkısız bakır elde edilebileceği anlaşılmıştır. Üretilecek cevherin %20'si aynî (ürün) veya nakdî olarak veya satış esnasındaki güncel (fiat-ı cariyeye) piyasa değeri üzerinden nakit olarak, Maden-i Hümayun İdaresi'ne herhangi bir ücret talep edilmeden teslim edilecektir. Sonuçlar bu şekilde olup, zarar ve ziyan iddiasında bulunmamak şartıyla, haritada sınırları belirtilmiş olan 275 dönümlük alan, imtiyaza verilmek üzere mültezimlere tahsis edilmiştir.

Maden hududu dâhilindeki arazi sahiplerini razı etme, haritaların masraflarını ödeme ve fermanın verildiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde imalata başlama şartlarıyla birlikte, ihale ve şartname layihalarındaki maddeleri yerine getirmek üzere 1 Eylül 1281/13 Eylül 1865 tarihinden itibaren yirmi beş seneliğine Sarıyer'deki bakır madeni imtiyazı ihale edilmiştir. Bu ihale, Hayriye Tüccarlarından Hacı Ahmed Ağa'nın kefaletiyle Hacı Ali Ağa ve ortağı Lazari'ye verilmiştir. İhalenin verilmesi uygun görülmüş olmakla birlikte, ihale ve şartname hükümlerinin tamamen uygulanmasına bağlı kalmak üzere maden işletme ruhsatı hazırlanmış ve evrak Sadaret'e sunulmuştur.³⁶

31 BOA, MVL, 1041/2.

32 *Derleme Klasif No: M.106, -;* BOA, Td, 1093; Erdem, "Tanzimat Dönemi", 250.

33 BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 537/24122.

34 Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun", 142; BOA, İ.MVL, 537/24122.

35 Charles White, *Three Years In Constantinople; or, Domestic Manners of The Turks In 1844*, III, (London: Henry Colburn Publisher, 1846), 142; Kovenko, *Sarıyer Bakır Madenine*, -; BOA, İ.MVL, 537/24122.

36 BOA, İ.MVL, 537/24122.

2.5. Sarıyer Bakır Madeni İmtiyazının 1865-1871 Yılları Arasındaki Vaziyeti

Padişahın iradesiyle maden imtiyazının resmileşmesinin ardından, madenin önem ve değeri göz önüne alınarak, ferman harcı hesaplanmıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere hesaplanan³⁷ 10.000 kuruşluk ferman harcı bedeli, mültezimler tarafından ilmühaber ile vezneye teslim edilmiştir.

Her iki ortağın ortak kararıyla bir direktör (genel müdür) atanmadığından, madenin idari ve üretim işleri, ortaklardan Lazari tarafından yürütülmüştür. Lazari, işletmeye bir süre sonra kendi sermayesinin yanı sıra dışarıdan 4.000 liradan fazla akçe borçlanarak, dört yeni mağara ve bir su yolu açtırmış, böylece madene yönelik üretim ve ıslah çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Yapılan ıslah çalışmaları sonucunda madenin üretiminde artış sağlanmaya başlanmıştır.

Bir süre sonra Hacı Ali Ağa, Nikola (Nicolas) adında birini kendisine vekil olarak atamıştır ancak bu vekil Nikola, maden sahasına gelerek, Lazari'nin yaptığı masrafları tanımayı reddetmiş ve bu durum taraflar arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Lazari, Silivri'de bulunduğu sırada ortağı Hacı Ali Ağa'nın vefat ettiğini öğrenince Sarıyer'e dönmüş ve maden sahasına gittiğinde, Devlet'e olan vergi borcunun ödenmesi için ayrılan beşte bir oranında, yani 19.000 kıyye aşari cevherin, vekil Nikola tarafından satıldığını ve elde edilen parayı da zimmetine geçirdiğini öğrenmiştir. Ardından vekil Nikola, kendisini Hacı Ali Ağa'nın varislerinin vekiliyim diyerek, madenin mültezimi sıfatında gösterip hile ve desise ile el altından madeni 2.500 İngiliz lirası karşılığında başkasına satmıştır³⁸ ancak bu satışın geçerli olabilmesi için 1869 tarihli Maden Nizamnamesi'nin yedinci maddesinin uygulanması gerekmektedir:

Yedinci madde

Meadin-i asliye doksan dokuz sene müddet-i imtiyaziyye ile ihale kılınur bu müddet içinde imtiyaz-ı mezkûr sair emval ve eşya misüllü ırs veya fûruht veyahud taksim tarıklarıyla ahire intikal edebilecek olub ancak gerek vereseye intikali ve gerek ahire fûruhtu devletin lühûk-i ilmi ve sened resmîyesi ile ceryan eyleyecekdir.³⁹

37 Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun", 142.

38 BOA, ŞD, 2867/24.

39 "Art. 7. L'Iradé Impérial donne la concession pour un délai de quatre-vingt-dix-neuf ans. Pendant ce délai la concession sera disponible et transmissible par héritage ou par la vente comme tous les autres biens. Toutefois, elle ne pourra être vendue, aliénée, partagée ou héritée, sans une autorisation préalable du Gouvernement, donnée dans les formes officielles, comme pour le firman de concession." *Meadin Nizamnamesidir (Reglement Des Mines)*, (İstanbul: Agob Boyacıyan Matbaası, 1268/1869), 3.

Söz konusu madde uygulanmamış olup satışın sahte olduğu ortadadır.⁴⁰ Hacı Ali Ağa'nın vefatının ardından, varisleri olan nikâhlı eşi ve validesi,⁴¹ madenin idaresinde yaşadıkları zorluklar nedeniyle, diğer ortak Lazari ile birlikte maden imtiyazlarını Manol veled-i Yorgi'ye satmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla, maden imtiyazının satış talebiyle ilgili arzuhallerini Nafia Nezareti'ne sunmuşlardır. Nezaret, konuyu Maden Meclisi'ne havale etmiştir. Maden Meclisi; varisleri, Lazari ve Manol'u çağırarak, satış işlemlerinin başlaması için bir kefil gösterilmesi gerektiğini bildirmiştir. Manol, elinde mevcut olan bir adet kefaletnameyi teslim etmiştir ancak Maden İdaresi, maden imtiyazının alım-satım işleminin bir mahkeme kararıyla yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, Ticaret Mahkemesi'ne arzuhaller sunulmuş, ardından bu arzuhaller Mahkeme-i İbtidaiye'ye havale edilmiştir. Manol veled-i Yorgi adına imtiyazın alım-satımına ilişkin mukavele, Birinci Mahkeme'nin Birinci Dairesi'nde 26 Şevval 1288/8 Ocak 1872 tarihinde onaylanmıştır.

Maden Meclisi'nin ruhsat vermesi beklenirken, maden imtiyazı varisler ve Lazari uhdesinden feshetme tarafına bozulmuştur.⁴²

3. Fesih Gerekçeleri

1871 yılının ikinci yarısından itibaren madenin feshi ile ilgili süreç başlamıştır. Ticaret Mahkemesi'nde 18 Temmuz'da, gerek Hacı Ali Ağa'nın varislerinin gerekse Lazari'nin maden hakkındaki hukuku düşmüştür. Madenin feshedilme nedeni Lazari ile Ali Ağa'nın kendi eksikliklerinden ileri gelmiştir. Nafia Nezareti'ne bağlı olan Maden-i Hümayun İdaresi'nin, maden imtiyazını feshetme gerekçeleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Hacı Ali Ağa ve Lazari'nin maden için gerekli olan sermayeyi toplayamamış olmaları.
2. Maden hasılatının, ilk dört buçuk yıl içinde oldukça düşük seviyede kalması. Devletin daha önceki yıllarda, bu maden sahasından yıllık 60-70 bin kuruş kârı (temettü) olurken, dört buçuk yıl içinde madenin toplam cevher hasılatının 133.603 vukıyye aşari oranında kalması ve bu hasılatı ait rüsum-ı nisbiyenin henüz ödenmemiş olması.
3. Hacı Ali Ağa ve Lazari arasında tartışmalı hallerin olması.
4. Vekil Nikola'nın uygunsuz hareketleri.

40 BOA, ŞD, 2867/24.

41 1873 tarihli belgelerde Hacı Ali Ağa'nın varisleri olarak; eşi ve kız kardeşi (hemsiresi) ifadesi geçmektedir. Eşi Seher Hanım ve Hemsiresi Fatıma Hanım. BOA, ŞD, 256/22.

42 BOA, ŞD, 2867/24.

5. Maden sahasının daha önceki mültezimi döneminden kalan ve Maden İdaresi'ne ödenmesi gereken 14.641 kuruş 10 pare hasılat zimmet bedelinin dört buçuk yıl içinde hâlâ teslim edilmemiş olması. Maden İdaresi'ne ait zimmetin ödenmesi hususunda, mültezimlere sık sık uyarılarda bulunulmasına rağmen mültezimlerin durumu ciddiye almamaları ve "havale-i sem" tavrılarında bulunmaları.
6. Hacı Ali Ağa'nın vefatı sonrası madenin tamamen atıl halde kalması.
7. Vekil Nikola'nın, kendisini, madenin mültezimi sıfatında göstererek, hile ve desise ile el altından madeni 2.500 İngiliz lirasına başkasına satması.
8. Madenin, Hacı Ali Ağa'nın varisleri (eşi ve validesi) ve Lazari tarafından, Maden İdaresi'nin haberi olmaksızın Manol namında madenci makulesinden birine satılmış olması.
9. Madenci Manol'un, madeni işletme kudretine ve ehliyetine sahip olmaması. Maden satış işleminin, maden nizamnamesine aykırı olarak gerçekleştirilmesi.
10. Madenlerin varislere intikalinde veya başkasına satışında, Devlet'in hukuk-ı ilmi ve resmi senedi ile gerçekleşmesi gerekirken, yapılan satışın 1869 tarihli Maden Nizamnamesi'nin yedinci maddesine aykırı olması.
11. Manol tarafından madenin önce Bezirgân Stampa'ya, ardından da Gaz Tüccarından Amerikalı Braggiotti'ye satılması, aynı zamanda Stampa'nın da İngiltere'deki Read Kumpanyası'nın Vekili William Harvey'e satış yapması ve tartışmalı durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verilmiş olması.
12. 1869 tarihli Maden Nizamnamesi'nin kırk sekizinci ve ellinci maddelerindeki hükümlerin gerçekleşmiş olması. Kırk sekizinci madde "... vergi ve rüsumatın tediyesinde taannüt ve muhalefet eylemeleri..." ifadesini içerirken, ellinci madde ise "...esbab-ı mücbire tahtında bulunmayarak layık ve hakikati üzere imalata devam ve mübaşeret etmediği halde ba irade-i seniyye imtiyazının fesh olunması..." belirtilmektedir. Madenin feshi için gerekli koşulların oluşması.⁴³

Maden-i Hümayun İdaresi, 28 Kasım 1871'de maden ihalesinin feshedilmesi teklifini sunmuş ve Maden İdaresi Heyeti tarafından madenin feshedilmesine ve bu kararın gazeteler vasıtasıyla ilan edilmesine karar vermiştir. Maden İdaresi, 30 Aralık 1871'de mültezim Hacı Ali Ağa'nın varisleri ve Lazari'yi resmi olarak çağırılmış ve kendilerine tebliğde bulunmuştur. Nafia Nezareti de feshi onaylayarak, padişahın iradesine sunmuştur.

43 BOA, ŞD, 2867/24.

4. Feshe İtirazlar

1871 yılı içinde maden ihalesinin feshedilmesinin ardından, 1872 yılının ilk aylarından itibaren Hacı Ali Ağa'nın varisleri ve Manol, vekilleri aracılığıyla, Lazari de bizzat arzuhallerine ekledikleri layihalarla fesih kararına itiraz etmişlerdir. Şurayı Devlet, Nafia Nezareti'nin tezkeresi ile birlikte sunulan arzuhalleri, ekleri olan layihalarıyla birleştirerek, konunun Tanzimat Dairesi'nde mütalaa edilmesine karar vermiştir. Tanzimat Dairesi konuyu defalarca Nezaretle muhabere etmiştir.

4.1. Mültezim Bakırcı Lazari'nin İtirazı

Lazari, 21 Mart 1872 tarihli layihasında; ihale zamanından beri tüm gücüyle çalıştığını, terk-i diyar ederek, gece gündüz demeden tehlikeli mağaralarda vaktini geçirip çabaladığını ve külliyetli miktarda akçe sarf ettiğini belirtmiştir. Maden sahasına dört buçuk yıl boyunca toplamda 500.000 akçe (beş yük) harcadığını ifade etmiştir.

Maden-i Hümayun İdaresi, vekil Nikola'nın uygunsuz hareketlerini gerekçe göstererek ve Manol ile geçici bazı muameleleri de dikkate alarak, hakikati tahkik etmeden, madenin 16 Teşrin-i sani 1287/ 28 Kasım 1871'de feshini teklif etmiştir. Vekil Nikola'nın hareketleri nizamname haricindedir. Manol ile ilgili işlemler ise Maden-i Hümayun Nizamnamesi'ne uygun bir şekilde resmî olarak icra olunmamıştır. Manol'un madenciliğinin itibara şayan olmadığı gerekçe gösterilerek, maden imtiyazının feshedilemeyeceğini belirtmiştir.

Lazari, madenin feshini kabul etmeyeceğini, maden sahasının kendisinin de görev alacağı ve yatırdığı parasının boşa gitmeyeceğini düşünerek, muteber olduğunu düşündüğü Şirket-i Madeniye-i Osmaniye'ye ihale edilmesini ve mağduriyetinin ancak bu şekilde giderilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Lazari, Şirket-i Madeniye-i Osmaniye'ye verilecek imtiyazın, yeni maden nizamnamesi (1869 tarihli) esas alınarak ihale edilmesini de talep etmiştir. 1869 tarihli Maden Nizamnamesi'ne göre, maden imtiyaz süresi doksan dokuz yıl olarak belirlenmiştir.⁴⁴

4.2. Hacı Ali Ağa'nın Varislerinin (Nikâhlı Eşi ve Validesi) İtirazı

Hacı Ali Ağa'nın varisleri, vekilleri Tavşanoğlu Şerif Ağa aracılığıyla arzuhallerini sunmuşlardır.⁴⁵ Şurayı Devlet'in Tanzimat Dairesinde, diğer arzuhal ve layihalarla birleştirilerek mütalaa edilmiştir. Maden-i Hümayun İdaresi, varisler ve Lazari'nin sahip olduğu imtiyazın iptaline karar vermiştir ve

44 BOA, ŞD, 2867/24; *Meadin Nizamnamesidir*, 3.

45 BOA, ŞD, 2867/24; BOA, ŞD, 256/7.

bu kararı maden nizamnamesinin hükümlerine dayanarak gerçekleştirmiştir. Keza varisler ve Lazari de nizamnameye dayanarak, karar aleyhine itirazlarda bulunmuştur. Bilhassa yedinci maddenin tefsirinde taraflarca ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu husus Şurayı Devlet'te ele alınarak, söz konusu ihtilafın giderilmesi beklenmiştir.

Hacı Ali Ağa'nın varislerinin, imtiyaz hisselerini, başkalarına satmak gibi bir talepleri olmayıp, bilakis madende mevcut bulunan 24.600 kadar vukıyye aşarı cevherin Devlet'e ait hums (%20) payının ödenmesi ve kalan üst tarafının da önceki zimmet hesabını kapatmak üzere Madenci Nikola aracılığıyla Avrupa'ya ihraç edilmesi için izin istenmiştir. Maden İdaresi de ruhsatı vermiştir. Hesap ulaştıktan sonra elde edilecek satış bedelinin Maden İdaresi'ne teslim edileceğine dair Stampa tarafından 2 Mayıs 1871'de bir kıta senet verilmiş ancak ödeme henüz gerçekleşmemiştir.

Hacı Ali Ağa'nın varisleri, imtiyazın kendilerine intikali hakkında çeşitli tarihlerde Maden İdaresi'ne başvuruda bulunmuşlardır ancak idare, gereğini yerine getirmemiştir. Hacı Ali Ağa'nın vefatından bu yana maden işletilmekte ve vergisi de ödenmektedir. Zaptiye Dairesi'nden, tahsil işleminin yapıldığına dair bilgi alınabilir. Varisler, imtiyazın geri kalan süresinin nizamname gereğince kendilerine devredilmesini ve "...*bil-irs haiz oldukları hakk-ı sarihlerinden mahrum...*" edilmemelerini talep etmişlerdir. Ayrıca Manol veled-i Yorgi hususunda da, imtiyazın kendisine satıldığına dair bir iddiası varsa, mahkemeye müracaat edebilir.⁴⁶

4.3. Manol veled-i Yorgi'nin İtirazı

Madenci Manol veled-i Yorgi, Maden Meclisi'nin madenin fesih kararına ilişkin kendisiyle ilgili üç maddeye vekili Mir Muhsin aracılığıyla itiraz etmiştir.⁴⁷ Maden Meclisi, maden imtiyazının feshedilmesi gerektiğine dair düzenlediği mazbatada Manol aleyhine üç temel gerekçe belirtmiştir. Gerekçeler şunlardır:

1. Bu tür, maden imtiyazının vereseyle intikali veya başkasına alım-satımının, Devlet'in hukuk-ı ilmi ve resmi senediyle gerçekleşmesi gerektiği, nizamnamenin yedinci maddesinde yer almaktadır.
2. Gerek varislerin gerekse Manol'un maden almaya iktidar ve liyakatleri uygun değildir; iktidarsızdırlar.
3. Madenin, Manol tarafından Stampa vesaire kimselere satılıp, pek çok tartışmalı durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olmasıdır.

46 BOA, ŞD, 2867/24.

47 Manol'un vekili Mir Muhsin 17 Zilhicce 1288/27 Şubat 1872 tarihli yazışma, BOA, ŞD, 2867/24.

4. Manol, madenin fesih kararına itiraz ederek, Maden Meclisi'nin Nafia Nezareti'ne sunduğu, imtiyazın feshine dair mazbatanın, nizamden ve aklen ne derece haksız olduğunu, layihasında arz ve ispat etmeye çalışmıştır.⁴⁸

Manol, maden imtiyazının feshedilmesine dair her üç gerekçeyi de hayret verici nitelikte karşılamıştır. Zira madenin feshine gerekçe olarak gösterilen maden nizamnamesinin yedinci maddesi madenin feshi ile ilgili değildir.⁴⁹ Ayrıca, madenin satışı ile ilgili defalarca Maden Meclisi'ne yazılı olarak arzuhaller sunulmuş ve durum bildirilmiştir. Satış işleminin gerçekleşmesi ve icraatının yerine getirilmesi için birçok kez talepte bulunulmuştur ancak Maden Meclisi, sürekli “*bugün yarın*” diyerek oyalamış ve bugün⁵⁰ ise yedinci maddeyi yanlış yorumlayarak madenin feshine karar vermiştir.

Manol'un ikinci gerekçeye yönelik itirazı ise şu şekildedir: Maden Meclisi, gerek Hacı Ali Ağa'nın varislerinin gerekse kendisinin iktidarsız olduğunu iddia etmiştir. Bu iktidarsızlık iddiası hangi delile ve tahkike dayanmıştır. Meclis, teminat veya kefil istedi de verilmemiş midir ya da senet mi almıştır ya da bir duyum mu almıştır “...*yahud bir zann ve efkâr ile bu adamlar iktidarsızdırlar denerek hiçbir madde-i nizamiye de eseri olmayan bir kaide ve usul vaz' ile hukuk-ı çakiranemiz ibtal...*” mi edilmektedir. Maden Meclisi, Hacı Ali Ağa'nın varislerinin imtiyaz hakkını hangi kaideye dayandırarak feshetmiştir. Gerek varislerin ve gerekse kendi iktidarının pek yerinde olduğunu belirtmiştir.

Son olarak, Manol, madenin kendisi tarafından İtalya Devleti tebaasından Antonio George Stampa ve diğer bazı kişilere satıldığı ve aralarında birçok tartışma çıktığına dair sözlerin mevcut konuyla ilgisi olmadığını ve esas mesele ile bağlantısının bulunmadığını belirtmiştir.

Maden Meclisi'nin hangi gerekçelerle hareket ettiği anlaşılammıştır. İmtiyazın feshedilip madenin %5 ile başkalarına yeniden satılması ne gibi bir fayda sağlayacaktır. Bu sıralar, Dersaadet'te, Sarıyer bakır madenine bazı İngilizlerin talip olduğuna dair söylentiler dolaşmakta ve Manol, madenin varisler ve Lazari aleyhine feshedilmesinin bu bağlamda yapıldığını düşünmektedir ancak bu durumun hangi gerekçeye dayandırılarak yapılmak istendiği bilinmemektedir. Manol, maden ruhsatının düzenlenerek kendisine verilmesini, eski nizamname hükümlerine bağlı kalarak vergisini ödeyeceğini ve ayrıca feshi kabul etmeyeceğini de belirtmiştir.⁵¹

48 BOA, ŞD, 2867/24.

49 *Maden Nizamnamesidir*, 3.

50 17 Zilhicce 1288/27 Şubat 1872 tarihli yazışma, BOA, ŞD, 2867/24.

51 BOA. ŞD, 2867/24.

5. İngiliz Tebaasından John Francis Holcomb Read⁵² (Read Kumpanyası) “ا.ف.ح. ريد” ve Sarıyer Bakır Madeni İmtiyazını Ele Geçirme Çabası

Osmanlı Devleti, madenlerini yüzyıllar boyunca değişmeyen kurallar ve yöntemlerle işletmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Avrupalıların Osmanlı madenlerine büyük ölçüde ilgi göstermeye başlamasıyla işletme şekli de değişmiştir.⁵³ 1861 tarihli Maden Nizamnamesi'nin:

On Üçüncü Madde (si)

Saltanat-ı seniyye teb'asından bi'z-zat veyahut kumpanya veçhiyle bi'l-iştirak ma'den i'maline talib olanlara nizamına tevfikân bir müddet-i münasibe-i imtiyaziye ile ruhsat virilecektir ve işbu kumpanyalara düvel-i ecnebiye teb'asından talib olacakların dahi hissedar olması ca'iz olacaktır.⁵⁴

Bu hüküm doğrultusunda ilk defa yabancılara maden ihalelerine hissedar olarak katılabilme imkânı tanınmıştır. Nitekim nizamname yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra maden imtiyazlarında, yabancı katımlı maden ihalelerinin yoğunlaştığı görülmüştür.⁵⁵

1861 Nizamnamesi ile maden işletmeciliğinde elde edilen tecrübelerden sonra, bilhassa 1867'de yabancıların Osmanlı coğrafyasında toprak almalarına izin verilmesinin de etkisiyle, 1869'da yeni bir nizamname hazırlanmıştır. 1810 tarihli Fransız Maden Kanunu esas alınarak kaleme alınan bu nizamname ile yabancılara, tek başlarına ve kendi adlarına ihalelere girebilme hakkı tanınmış, imtiyaz hakkının diğer mal ve eşyalar gibi başkalarına satılabilmesi veya varislere intikaline imkân tanınması mülkiyet açısından önemli yenilikler getirmiştir.⁵⁶ Avrupalılar 1870-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin verdiği maden imtiyazlarının birçoğunu, belki de büyük bir bölümünü elde edip kullanmışlardır. Bazı yabancılar bu imtiyazlar için açıkça başvuruda bulunurken, geri kalanlar Osmanlı uyruğundaki kişilerle örtülü ortaklıklara girmiştir. Maden işletme mevzuatı da birkaç kez yabancılar lehine değiştirilmiştir.⁵⁷

52 BOA, HR. MKT, 775/15.

53 Donald Quataert, “19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 914.

54 Tızlak, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinden”, 86.

55 Tızlak, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinden”, 82; Keskin, “Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun”, 128; Celil Bozkurt, “Osmanlı Devleti'nde Kromun Keşfi ve Harmanlık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin-Burhan Çağlar, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 235.

56 Keskin, “Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun”, 147; *Meadin Nizamnamesidir*, 20 ve 21. Madde, 7.

57 Quataert, “19. yy'da Osmanlı Devleti'nde”, 914.

Osmanlı dış ticaretinde aktif olan Avrupalı tüccarlar, merkantilist politikalar yürüten devletlerinin unsurları olarak ortaklıklar, şirketler ve kumpanyalar ile Osmanlı piyasalarında boy göstermiştir. Bu ticari unsurlar yerel finans ağlarında da rol almıştır. İstanbul'un Galata semtindeki hanlarda büroları bulunan sarraf, tüccar ve bankerlerin hemen hepsi, Avrupa'nın büyük banker, sarraf ve tüccarları ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur.⁵⁸

1860'larda İngilizler, Sarıyer'deki bakır madeni imtiyazını ele geçirmek amacıyla İstanbul'daki yerli ve yabancı tüccar, sarraf ve bankerler ile iletişim halinde olmuşlardır. Bu süreçte iletişimde buldukları kişiler arasında, farklı milletlerden ve mesleklerden bazı isimler öne çıkmıştır. Bu kişilere ait bilgilere aşağıda yer verilmiştir:

İtalyalı Antonio George Stampa: Galata'da Perşembe Çarşısı, Toptancı Stampa'nın Mağazası.⁵⁹

İngiltereli Banker Charles Hanson Kumpanyası: Perşembe Pazarı Sokak, No:26.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından Madenci Nikola.

Read Kumpanyası'nın vekili William Harvey, Sarıyer bakır madeni imtiyazını ele geçirmek amacıyla, iki farklı aracı üzerinden girişimlerde bulunmuştur.⁶¹ Bu araçlardan biri Madenci (vekil) Nikola diğeri ise İtalyalı Stampa'dır. Her iki aracı ile girilen örtülü ilişki, ileride çok büyük tartışmalara ve sorunlara sebebiyet vermiştir.

5.1. Read Kumpanyası Vekili William Harvey'in İddiası (Bakır Filizinin İhracı Meselesi)

William Harvey, İngiltere'de bulunan Read Kumpanyası'nın vekilidir.⁶² Harvey, Boğaziçi'nde, Büyükdere civarındaki Sarıyer karyesindeki bakır madeni imtiyazını, Maden Meclisi'nin onayıyla mültezimlerden satın alarak elde ettiğini iddia etmiş ve gerekli resmi işlemleri tamamlandıktan sonra, İngiltere'de maden işiyle meşgul olduğundan, oradaki işçilerin bir kısmını burada istihdam ederek maden sahasından yüz tondan fazla maden filizi çıkarmıştır.

Harvey, çıkarılan maden filizinin yüz elli tonunun İngiltere'ye ihraç edilmesi için Maden Meclisi'nden ruhsat talep ederken, imtiyazın feshine

58 Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 5.

59 Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbullu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010), 23; White, *Three Years In Constantinople*, I, 27.

60 İpek, *Selanik ve İstanbul'da*, 48.

61 BOA, HR. MKT, 812/26.

62 BOA, HR. MKT, 729/73.

dair bir cevap verilmiştir.⁶³ Harvey, imtiyaz talebinin Osmanlı Devleti'nin madenler hakkında yürürlükte olan 1869 tarihli nizamname şartlarına uygun olduğunu, maden üretimi konusunda yetkin ve istekli olduğunu ve mali gücünün de yeterli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, başka hiçbir kumpanya veya şirketin sermaye açısından bu işi üstlenme gücüne sahip olmadığı gibi, diğer hususlar açısından da kendisinden daha iyi durumda olmadığını vurgulamıştır. Harvey, Maden Meclisi'nin kendisine tensip ettiklerine itimat ederek, 2.000 liradan ziyade masraf yaptığını ancak şimdi bu şekilde cevap verilmesinin kendisine büyük bir merhametsizlik olacağını belirtmiştir.⁶⁴

Mösyö Harvey, Boğaziçi'nde Büyükdere civarında Sarıyer karyesindeki bakır madeninin Dersaadet'e yakın olduğunu belirterek, Sadaret'in kontrolü altına alınmasını ve gerekli emirlerin Maden Meclisi'ne yazılmasını rica etmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti tarafından maden sahasına gönderilecek öğrencilerin eğitimini sağlayacak bir dershanenin olacağını da ifade etmiştir.

William Harvey, yüz elli ton bakır filizinin İngiltere'ye ihracına izin verilmesini ve bundan sonra da söz konusu madenin imtiyaz hakkının Müvekkili olduğu Read Kumpanyası adına yürütülmesini talep etmiştir.⁶⁵

5.2. Maden İhracı İçin Ruhsatın Verilmesi Talebi

Mösyö Harvey -mültezimlerin Sarıyer bakır madeninin tasarruf hakkının kendilerine ait olduğu iddiasıyla Üçüncü Ticaret Mahkemesi'nde davaları devam ederken- İngiliz Sefirliğine müracaat ederek maden sahasından çıkardığı madenin İngiltere'ye ihraç edilmesi hususundaki ruhsatın verilmesini talep etmiştir.⁶⁶ Sefaret, davanın sonuçlanmasını beklemeden bakır madeninin ihracı ile ilgili ruhsatın ertelenmemesi gerektiği ile ilgili yazıyı Hariciye Nezaretine yazmıştır. Mösyö Harvey, madenin İngiltere'ye ihracı hususunda iltimas talebinde bulunmuştur.⁶⁷

Maden Meclisi tarafından düzenlenen müzekkerede; maden imtiyazının kimin uhdesinde olduğunun henüz belirlenmediği, bilakis imtiyazın feshedildiği ve mahkeme tarafından davacı vekilin davasına henüz karar verilmediğinden, şimdilik maden ihracının irsali hakkında bir şey denilemeyeceği, usul ve nizam dairesinde gereğinin yerine getirileceği ifade edilmiştir.⁶⁸

63 BOA, HR. MKT, 729/73; BOA, HR. MKT, 812/26.

64 BOA, HR. MKT, 729/73.

65 BOA, HR. MKT, 729/73; BOA, HR. MKT, 812/26.

66 BOA, HR. MKT, 729/73; BOA, HR. MKT, 769/8.

67 BOA, HR. MKT, 769/8.

68 BOA, HR. MKT, 773/33.

Cevaplandırılması gereken birkaç soru vardır: Maden imtiyazı kimin üzerindedir ve vekil Mösyö Harvey'in söz konusu maden ile ilgili bir imtiyaz hakkı var mıdır?

Mart 1873'te Mösyö Harvey'in iddiasına cevap verilmiştir. Maden İdaresi tarafından yapılan incelemelere göre, 1865'te ihaleyi alan madenin mültezimlerinin, daha sonra madeni başkalarına devrettikleri tespit edilmiştir. Maden İdaresi'nin "*re'y-i malumatıyla*" madenin intikali Maden Nizamnamesi'ne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. William Harvey hakkında ise, Maden İdaresi tarafından meşru bir muamelenin olduğuna dair herhangi bir kayıt ve muamele tespit edilmemiştir.

Mösyö Harvey, madeni kimden aldığını iddia ediyorsa, o kişiye şahsi olarak dava açabilir.⁶⁹

5.3. William Harvey'in Maden Meclisi Aleyhine Dava Açması

William Harvey'in iddiasına göre, daha önce Sarıyer madeninden çıkarılan yüz yirmi ton cevher için verilen arzuhal üzerine, rüsum-u miriye yani beşte bir vergisi ödenerek, nakline ruhsat almıştır. Bu işlem sırasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır ancak daha sonra mevcut yüz elli ton cevherin nakline izin verilmemiştir.⁷⁰

Maden İdaresi açıklamasında, Bab-ı Ali nezdinde Sarıyer madeninin imtiyaz sahibi ve ortakları arasında bazı tartışmalı durumların tespit edildiği ve ortaklar arasındaki mevcut tartışmalı durum sonuçlanana kadar cevherin nakline dair talep edilen ruhsatın verilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Mösyö Harvey, madenin imtiyaz sahibi değildir. Daha önce Maden İdaresi tarafından cevherin nakline izin verildiğinde, vekil Nikola maden imtiyaz sahibinin vekili konumundaydı ve William Harvey'e, vekil Nikola'dan aldığı izne istinaden ruhsat verilmiştir.

Şimdi ise imtiyaz sahibi ortaklardan birinin, Hacı Ali Ağa'nın vefat etmesiyle imtiyaz hissesi varislerine intikal etmiştir⁷¹ ve vekil Nikola'nın vekilliği düşmüştür.⁷² İmtiyaz sahibi olan varisler ile diğer imtiyaz sahibinin, şürekâyı saire ile Nizamiye Mahkemesi'nde görülmekte olan bir takım davaları bulunmaktadır ve cevher nakli hakkında protestoları söz konusudur.

Mösyö Harvey'in cevher nakli ve madenle ilgili işlemler konusunda, imtiyaz sahibinin vekili olduğunu iddia eden Nikola'ya müracaat etmesi gerekmektedir.

69 BOA, HR. MKT, 778/73.

70 BOA, HR. MKT, 729/73; BOA, HR. MKT, 812/26.

71 BOA, HR. MKT, 812/26.

72 BOA, HR. MKT, 756/25.

Sonuç olarak Mösyö Harvey'in protestosu, Maden İdaresi tarafından reddedilmiş ve protestoname iade edilmiştir. Maliye Nezareti'nin yazısı Hariciye Nezareti aracılığıyla İngiliz Sefaretine bildirilmiştir.⁷³

6. Mültezim Manol ve Ortakları

Sarıyer bakır madeninin imtiyaz sahibi olan Hacı Ali Ağa'nın varisleri ve Lazarakı Hacı Konstantin, Nizamiye Mahkemesi'nde, mahkeme yoluyla imtiyazlarını Manol veled-i Yorgi'ye satmışlardır.⁷⁴ İmtiyazın nizam gereğince Manol'a intikal ettirilmesi hususunda Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Bidayet Mahkemesi ve İstinaf Mahkemesi ilamları) Maliye Nezareti'ne tezkere yazmıştır. Maliye Nezareti tezkereyi Maden İdaresi'ne göndermiştir.

Maden İdaresi, satıcıların takrir vermelerine ve vermedikleri durumda rızalarına bakılmaksızın, gıyaben feragatin icrasının ancak ve ancak Padişahın iradesi ile mümkün olabileceğini belirterek işi askıda bırakmıştır. 31 Ocak 1875 tarihinde Maliye Nezaretine yazılan cevapta "...*maden imtiyazının ferağ ve kasrı yedinde satıcıların rıza ve takrirlerinin alınması Maden İdaresinin kuruluşundan beri uygulanmakta olan bir usul...*" olduğu ifadesi yer almıştır.⁷⁵

Maden İdaresi, maden imtiyazından vazgeçmenin; vakıf mülkündeki gibi rıza yoluyla ve resmen gerektiğine dair nizamnamede bu konuyla ilgili bir açıklık olmadığından, iki buçuk seneden beri imtiyaz davası hakkında mahkemede güçlükler yaşanmaktadır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, kararın bir an evvel uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁶

Sarıyer bakır madeninin imtiyaz sahibi olan Hacı Ali Ağanın varisleri⁷⁷ (eşi Seher Hanım ile hemşiresi Fatıma Hanım) ve Lazarakı Hacı Konstantin, imtiyazlarını Manol'a sattıkları için karar yürürlüğe girmiş⁷⁸ ve resmi senetleri düzenlenmiştir.⁷⁹

73 BOA, HR. MKT, 812/26.

74 BOA, MAD. d, 12620, 53.

75 BOA, HR. MKT, 873/19.

76 BOA, HR. MKT, 873/19.

77 1871 tarihli belgelerde Hacı Ali Ağa'nın varisleri olarak "nikâhlı eşi ve validesi" ifadesi geçmektedir. BOA, ŞD, 2867/24. 1873 yılı ve sonrasındaki belgelerde ise "eşi ve hemşiresi" ifadesi yer almıştır, Eşi Seher Hanım ve Hemşiresi Fatıma Hanım BOA, ŞD, 256/22.

78 BOA, MAD. d, 12620, 53; BOA, HR. MKT, 873/19

79 BOA, HR. MKT, 983/49; BOA, HR. MKT, 839/99.

7. İngiltere Devleti Tebaasından John Francis Holcomb Read ve İngiltere Sefareti

“...ya hükümet-i seniyyenin kendüsünü sahib-i imtiyaz tanımmasını veyahud tarafına tazminat-ı lazime ita olunmasını istid'a eylemekte bulunacağı...”⁸⁰

Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne ulaşan tahriratta; İngiltere Devleti tebaasından olan Holcomb Read, maden imtiyazını Maden İdaresi'nin “*inzimam-ı re'y ve malumatıyla doksan dokuz sene için Nikola İstacıyun*”⁸¹ nam kimesneden iştirat etmesi üzerine...” devraldığını iddia etmiştir. Devir işlemleri sonrasında birçok harcamada bulunarak madeni işletmeye başlamış ve hatta İngiltere'ye ihraç ettiği madenin Devlet'e ait vergisini dahi ödediğini ifade etmiştir ancak madenin Manol'a terk edilmesi gerektiği, tasarruf hakkının Manol'a ait olduğu ve madeni işlemeye devamdan men' olunduğu bildirilmiştir. Bu durum üzerine Mösyö Read, Osmanlı Devleti Hükümeti'nden ya kendisini imtiyaz sahibi olarak tanımmasını ya da kendisine tazminat ödenmesini talep edeceğini beyan etmiştir.

İngiltere Devleti'nin Umur-u Ecnebiye Nezareti, bu hususa dair birtakım makbuz ve benzeri evrak örneklerini, Read'in ilannamesinden bir nüshayı ve Read'in ifadesi ile birlikte Hariciye Nezareti'ne bir takrir ile göndermiştir. Hariciye Nezareti, Sefaret'ten gelen evrakı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye iletmiştir.⁸²

7.1. Beyoğlu Hukuk Dairesi (Beyoğlu Bidayet Mahkemesi)

İngiltereli Mösyö Read ile Manol ve ortakları arasında Sarıyer bakır madenine ilişkin ortaya çıkan tartışmalı durum, davaya dönüşmüş ve söz konusu dava, Beyoğlu Hukuk Dairesi'nde görülmüştür.⁸³ Mösyö Read, davet edildiği halde bu davete icabet etmemiştir. Sarıyer bakır madeni, tebligat tarihinden itibaren on gün zarfında, Manol ve ortakları Hasan Fehmi Efendi ile Amerika Devleti tebaasından George Michel Braggiotti'ye terk ve teslim edilmek üzere giyaben hükme bağlanmıştır. Beyoğlu Hukuk Dairesi'ndeki davada, Mösyö Read aleyhine karar çıkmıştır. Beyoğlu Hukuk Dairesi'ndeki ilam hükmü, 30 Kasım 1876'da İcra Cemiyeti'ne bildirilmiştir.

80 BOA, HR. MKT, 839/99.

81 Nikola'nın ismine belgelerde farklı şekillerde rastlanmaktadır: Nikola veled-i Avastadyadi-Nikolas İstacıyun. BOA, HR. MKT, 756/25; BOA, HR. MKT, 839/99.

82 BOA, HR. MKT, 839/99.

83 BOA, HR. MKT, 839/99.

Taraflar, İcra Cemiyeti'ne ifadeleri alınmak üzere çağırılmıştır. Davacı Mösyö Read, ilamı kabul ettiğini ancak hükme itiraz edeceğini ifade etmiştir. Nizam gereğince on beş gün içinde itiraz etmesi gerekmektedir.⁸⁴

Mösyö Read, ilam hükmüne itiraz edeceğini beyan etmekle beraber, ilama itiraz eylediğine dair bir ilmühaber ulaşmamıştır. Ayrıca, daha önce yapılmış olan davete de icabet etmemiştir. Davalı taraf ise davete gelerek, ilam hükmünün icrasını talep etmiş ve bu talep üzerine, Sarıyer bakır madeninin, ilam hükmü gereğince Manol ve ortaklarına teslimi hususunda Adliye Nezareti 13 Mart 1877 tarihinde Zaptiye Nezareti'ne tezkere yazmıştır.

İngiltere Sefareti, bu dava kararına itiraz etmiştir. Davanın, ilgili mahkeme yerine Hukuk Mahkemesi'nde görüldüğünü ve mahkeme esnasında tercüman bulundurulmamasını protesto etmiştir. İngiltere Sefareti, protestonun yerine getirilmemesi nedeniyle ilam hükmünün kabul ve tasdik edilemeyeceğini belirten bir arzuhali Hariciye Nazırlığı'na sunmuştur.

Hariciye Nezareti, İngiltere Sefareti'nin, iddia ettiği hususların gerekli mütalaasının yapılabilmesi için konuyu bir müzekkere ile Adliye Nezareti'ne bildirmiştir. Söz konusu müzekkere, İcra Cemiyeti'nde mütalaa edildikten sonra Mösyö Read'in "*tayin-i merci hakkında*" takdim olunan arzuhali, Şurayı Devlet'te mütalaa edilmiştir. Şurayı Devlet'te yapılan istişarelerde, bu gibi taşınmaz mülklerde ortaya çıkan "*tasarruf davalarında taraflara teb'a nazarıyla bakıldığından davanın Hukuk Mahkemesinde görülmesinde hukuka aykırı bir durum olmadığı*" ifade edilerek, davanın kararlaştırılmış olan nizam gereğince görüldüğü belirtilmiştir ancak İngiltere Sefareti iddiasında ısrarcı olmuş ve 21 Nisan 1877'de tekrar yazı yazmıştır.

Bu iş doğrudan doğruya Nizamiye Mahkemelerinde mi yoksa İngiltere Sefareti'nin iddiasına göre Ticaret Meclisi'nde mi görülecektir. Buna, ancak davaya dair tüm evrakların detaylı bir şekilde bakılmasından sonra karar vermek mümkün olacaktır. Söz konusu dava ile ilgili evrakların acilen Adliye Nezareti'ne ulaştırılmasına ve ilam hükmünün icrasının tehir edilmesine karar verilmiştir.⁸⁵

Adliye Nezareti, Sarıyer bakır madeni hakkındaki ilam kararını, İngilizlerin iddiaları sebebiyle tekrar tetkik etmeyi uygun görmüştür. İlam hükmünün tetkikiyle ortaya çıkacak karara değin, taraflardan hiçbirinin maden sahasına müdahale etmemesini ve madenin Osmanlı Hükümeti tarafından muhafaza edilmesini kararlaştırmıştır.⁸⁶

84 BOA, HR. MKT, 963/100.

85 BOA, HR. MKT, 963/100.

86 BOA, HR. MKT, 964/2.

Adliye Nezareti, davaya ilişkin evrak ve dosyaları inceledikten sonra İngiltere'nin iddiasını haksız bularak ilam hükmünün uygulanmasına karar vermiştir. Hariciye Nezareti, 16 Mayıs 1877 tarihinde, ilam hükmünün yerine getirileceğine dair yazıyı İngiltere Sefaretine yazılı olarak bildirmiştir.⁸⁷ Ayrıca, Adliye Nezareti, dava kararının icrası hususunda Beyoğlu Mutasarrıflığına da gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁸⁸

7.2. Manol-Read Davasında Yeni Bir Durum: İngiltere Sefaretinin “Sequestro س كوسترو” Talebi

Sarıyer bakır madeni imtiyazı, 16 Mayıs 1877'de Manol ve ortaklarına teslim edilmiştir.⁸⁹ Ortaklar, maden sahasında bir yandan imalat çalışmaları yürütmekte bir yandan da hali hazırda mevcut olan cevherin satışı ve nakli hususunda Maliye Nezareti'nden ruhsat alabilmek amacıyla gerekli yazışmaları yapmaktadırlar. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için öncelikle Zaptiye Nezareti'ne, ardından Çatalca Mutasarrıflığı'na bildirimde bulunulmuş ve ilgili memurlar görevlendirilmiştir.

İngiltere Sefareti, tekrar bir yazı yazmış ve madenden çıkarılmış olan cevherin İngilizli'nin sermayesiyle keşif ve ihraç olduğunu ve bunda diğerlerinin “*asla hakkının olamayacağını*” ifade etmiştir. Ayrıca dava ilamında, bu konu ile ilgili bir açıklığın bulunmadığını da belirtmiştir.⁹⁰ Sefaret, söz konusu cevherin bir yere naklettirilmemesini ve mevcut olan edevatında depozito edilmesini talep etmiştir. Hariciye Nezareti, durumu Adliye Nezareti'ne bildirmiştir. Adliye Nezareti, ileride herhangi bir müşkülâtın yaşanmaması amacıyla, cevher ve edevatın verilecek karara kadar geçici olarak⁹¹ Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından gözetim altında bulundurulması için 22 Haziran 1877'de Zaptiye Nezareti'ne bir yazı yazmıştır⁹² ve ilam hükmünün icrasının te'hir edilmesine karar vermiştir.⁹³

Zaptiye Nezareti, Büyükdere Zabıtası'na haber göndererek, mevcut cevherin tevkif edilerek nakline engel olunmasını bildirmiştir. Ayrıca, maden sahasındaki alet ve edevatında “sequestro س كوسترو” altına alınmasını istemiştir.⁹⁴

Bu durum üzerine Manol ve ortakları arzuhal vermiştir; arzuhalde, cevher ve madenin çıkarılmasında kullanılan alet ve edevat vesaireye el

87 BOA, HR. MKT, 968/63.

88 BOA, HR. MKT, 975/7.

89 BOA, HR. MKT, 983/49.

90 BOA, HR. MKT, 975/7.

91 BOA, HR. MKT, 961/8.

92 BOA, HR. MKT, 975/7; BOA, HR. MKT, 975/34.

93 BOA, HR. MKT, 961/8.

94 İngiliz Sefareti yazısında “sequesrto س كوسترو” ifadesini kullanmıştır. BOA, HR. MKT, 983/49.

konulmaması gerektiğini; aksi takdirde zarar ve ziyan ile tazminat iddiasında bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu arzuhalde, bu tür sequestroyu icat eden şahıs her kim olursa olsun “...*bade’l muhakeme haksız çıktığı halde hasmının zarar ve ziyanını tazmine mecburdur...*”⁹⁵ diyerek, Manol ve ortakları, zarar ve ziyanlarının karşılanmasına haklarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, sequestro hakkındaki geçerli usul ve kaide gereğidir.

Adliye Nezareti, İngiltere Sefareti’nin isteği ile “sequestro” yapılmasından dolayı meydana şahsi bir mesul bulunmaması hasebiyle, bunun mesuliyeti ileride Bab-ı Ali Hükümetine ait olma ihtimali olduğundan, söz konusu sequestronun arzuhal nizam ve usulüne uygun olarak ele almıştır. Nezaret, ileride Devlet aleyhine bir durumun oluşmaması için şimdilik geçici olarak cevher ve edevatın tevkif edilmesine karar vermiştir.⁹⁶

7.3. İlam Kararının İstinaf Mahkemesine Taşınması

Beyoğlu Hukuk Dairesi’nin ilam kararı, İstinaf Mahkemesi’nin hukuk kısmına havale edilmiştir. İcra Cemiyeti, cevher ve edevatın teslim olunduğuna dair bir güne teşebbüs ve malumatın olmadığını beyan etmiştir. İcra Cemiyeti, konunun tahkik edilmesi ile ilgili kararını 30 Eylül 1877’de Adliye Nezareti’ne takdim etmiştir.

Bu sırada Manol ve ortakları, 24 Ocak 1878’de tekrar arzuhal vermiştir. Arzuhalde, madenden ihraç olunmuş olan cevherin başkasına satıldığını ve nakledildiği sırada Büyükdere Zabıtası tarafından engellendiği belirtilmiştir. Read davasında haksız çıkmış, zarar ve ziyana sebebiyet vermiştir. Eğer cevhere el konulması konusunda ısrar edilirse, Read’dan teminat alınmasını, eğer teminat alınması mümkün değilse haczin kaldırılmasını talep etmişlerdir.⁹⁷

Bu konu, esas itibariyle şahsi hukukla ilgili bir meseledir ve Beyoğlu Hukuk Mahkemesi’nde verilen ilamda bu hususla ilgili bir açıklık bulunmamaktadır. Tevkif maddesi, Mösyö Read’in hukukunu temin maksadıyla Sefaretin talebi üzerine yapılmıştır. Konunun araştırılması ve tetkiki esasen Adliye Nezareti’ne aittir. Hariciye Nezareti, ne haczin icrasına ne de haczin feshine yetkili olmayıp, Adliye Nezareti’nin yüksek görüşüne başvurmuştur.⁹⁸

Manol ve ortakları, 19 Ağustos 1878 tarihinde tekrar arzuhal vermiştir ve “...*sabıka-ı ahkâmına...*” göre ilam hükmünün yerine getirilmesi ile ilgili taleplerini yenilemişlerdir.⁹⁹

95 BOA, *HR. MKT*, 983/49; Bkz. Ek IV.

96 BOA, *HR. MKT*, 983/49.

97 BOA, *HR. MKT*, 1006/100.

98 BOA, *HR. MKT*, 1006/100; BOA, *HR. MKT*, 1009/20.

99 BOA, *HR. MKT*, 1037/49.

Sonuç olarak, İngiltere Hariciye Nezareti ve İngiliz Sefareti, bu meselenin peşini bırakmayarak, Bab-ı Ali'ye protesto notaları göndermeye devam etmişlerdir. Durum kendi lehlerine düzeltilmesi hususunda defalarca teşebbüste bulunmuşlar ve tüm bu çabalar sonucunda, Osmanlı Devleti maden imtiyazını 11 Kasım 1878'de Mösyö Read'e devretmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin madencilik politikaları Tanzimat döneminde önemli değişiklikler geçirmiştir. Sarıyer bakır madeni, bu değişimlerin, yerli ve yabancı sermayenin Osmanlı madenlerine olan ilgisinin somut bir örneğidir. Sarıyer bakır madeninin işletme süreçleri, Osmanlı Devleti'nin maden politikalarını, yerli ve yabancı yatırımcılarla yaşanan bürokratik ve hukuki sorunları ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı maden mevzuatında birtakım değişiklikler olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı madenlerine yönelik büyük Avrupa talebi ve doğrudan Batı yatırımları, maden üretimi ile ilgili yasal düzenlemeleri ve üretim yöntemlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. 1861'den önce Osmanlı Devleti'nin genel eğilimi yabancılara maden imtiyazı verilmemesi yönünde olmuştur ancak 1861 nizamnamesinin yürürlüğe girmesinden sonra yabancı katımlı maden ihalelerinin arttığı görülmüştür. Nitekim Sarıyer Bakır madeninde de İngiliz Mösyö İvan ve Mösyö Sava'nın ortaklık yoluyla maden imtiyazına talip oldukları tespit edilmiştir.

1810 tarihli Fransız Maden Kanunu esas alınarak kaleme alınan 1869 nizamnamesi ile yabancılara tek başlarına ve kendi adlarına ihalelere girebilme hakkının verilmesi, imtiyaz hakkının diğer mal ve eşyalar gibi başkalarına satılabilmesi veya varislere intikaline imkân tanınması, mülkiyet açısından önemli yenilikleri getirmiştir. Avrupalılar 1870-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin verdiği maden imtiyazlarının birçoğunu belki de büyük bir bölümünü elde edip kullanmışlardır. Bazı yabancılar bu imtiyazlar için açıkça başvuruda bulunurken geri kalanlar Osmanlı uyruğundaki kişilerle örtülü ortaklıklara girmiştir.

Osmanlı Devleti, madenlerini; emanet, iltizam ve ihale sistemleri ile işletmiştir. Arşivde yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti'nin idari ve iktisadi şartlarına göre Sarıyer bakır madeninde her üç usulün de farklı zamanlarda uygulandığı tespit edilmiştir. Örneğin; 1716 ve 1840'da emanet usulü, 1841-1862 yılları arasında kumpanya usulü, 1865'te ise iltizam usulü uygulanmıştır. İltizam-ihale sisteminde ihaleye katılacak kişilerin güçlü kefil-finansman desteğinin olması gerekmektedir. Hacı Ali Ağa ve Lazari'nin finansman desteğini Hayriye Tüccarlarından Hacı Ahmed Ağa yapmıştır.

100 "Türkler ve Madencilik", *MTA Dergisi*, 5, (1936), 12.

Sarıyer Bakır madeni ile ilişkisi olan yerli ve yabancı sermayedar, kefil, vekil veya müteşebbislerin hemen hemen hepsi bakırcılık, bakır madenciliği, bakır ticareti alanında tecrübeli kimselerdir. Örneğin Hacı Ali Ağa, Hayriye Tüccarıdır. Ortağı Lazari, belgelerde geçtiği üzere bakırcıdır. Nikola ve Manol veled-i Yorgi ise madencidir. Yabancı tebaadan Stampa, Galata'da ikamet eden İtalyalı bir bezirgândır. Madeni ele geçirmek isteyen William Harvey ve bağlı olduğu Read Kumpanyası ve kendilerine İstanbul'da kefil olan Hanson Kumpanyası da bakırcılık işinden anlamaktadır.

Devlet, Eylül 1865'te Sarıyer bakır madenini işletmek üzere imtiyaza vermiş ancak işletme konusunda istenilen sonuca ulaşamamıştır. Mültezimlerden Hacı Ali Ağa ve Lazari'nin maden imtiyazını işletmede başarısız olmaları bu durumun temel nedenidir. Bunun yanı sıra, İngiltere tebaasından Mösyö Read'in Sarıyer bakır madenini ele geçirme isteği, birçok hukuki anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Bu anlaşmazlıkların temelinde ise Mösyö Read'in vekili William Harvey'in, maden imtiyazını ele geçirme konusunda vekil Madenci Nikola ve İtalyalı Bezirgân Stampa ile kurduğu örtülü ilişkiler yer almaktadır.

Sarıyer bakır madeni ile ilgili tartışmalı süreç, Kasım 1878'de maden işletme imtiyazının Read'e devredilmesiyle sona ermiştir ancak kısa bir süre sonra Read'in maden imtiyazına ilişkin yeni talepleri, başka bir tartışmalı süreci başlatmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Cevdet Darbhane (C.DRB) 47/2318.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı (HR. MKT) 512/12, 527/48, 729/73,
756/25, 769/8, 773/33, 775/15, 778/73, 812/26, 839/99, 873/19, 961/8,
963/100, 964/2, 968/63, 975/7, 975/34, 983/49, 1006/100, 1009/20,
1037/49.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD. d)12620.

Meclis-i Vala Riyâseti Belgeleri (MVL) 545/94, 1041/2.

İrade-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 537/24122.

Şurayı Devlet (ŞD) 256/4, 256/7, 256/22, 2867/24.

Ticaret Defteri (Td) 1093.

II. Resmi Yayınlar

Czeczott, H. *Sarıyer Maden İmtiyazına Ait Taharri Ameliyatı Layihası*,
15.06.1915, Rapor No: 1003, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel
Müdürlüğü, 16.01.1940.

Kovenko, Vital, *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında
Rapor*, Etüt Tarihi 21.12.1939, Rapor Tarihi: 28.12.1939, Ankara:
Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Meadin Nizamnamesidir (Reglement Des Mines), İstanbul: Agob Boyacıyan
Matbaası, 1268/1869.

*Sarıyer Bakır Madenine Dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin
11.10.1948 Tarihli Mektubu Hakkında, Derleme Klasif No: M.106*,
Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

III. Kitaplar

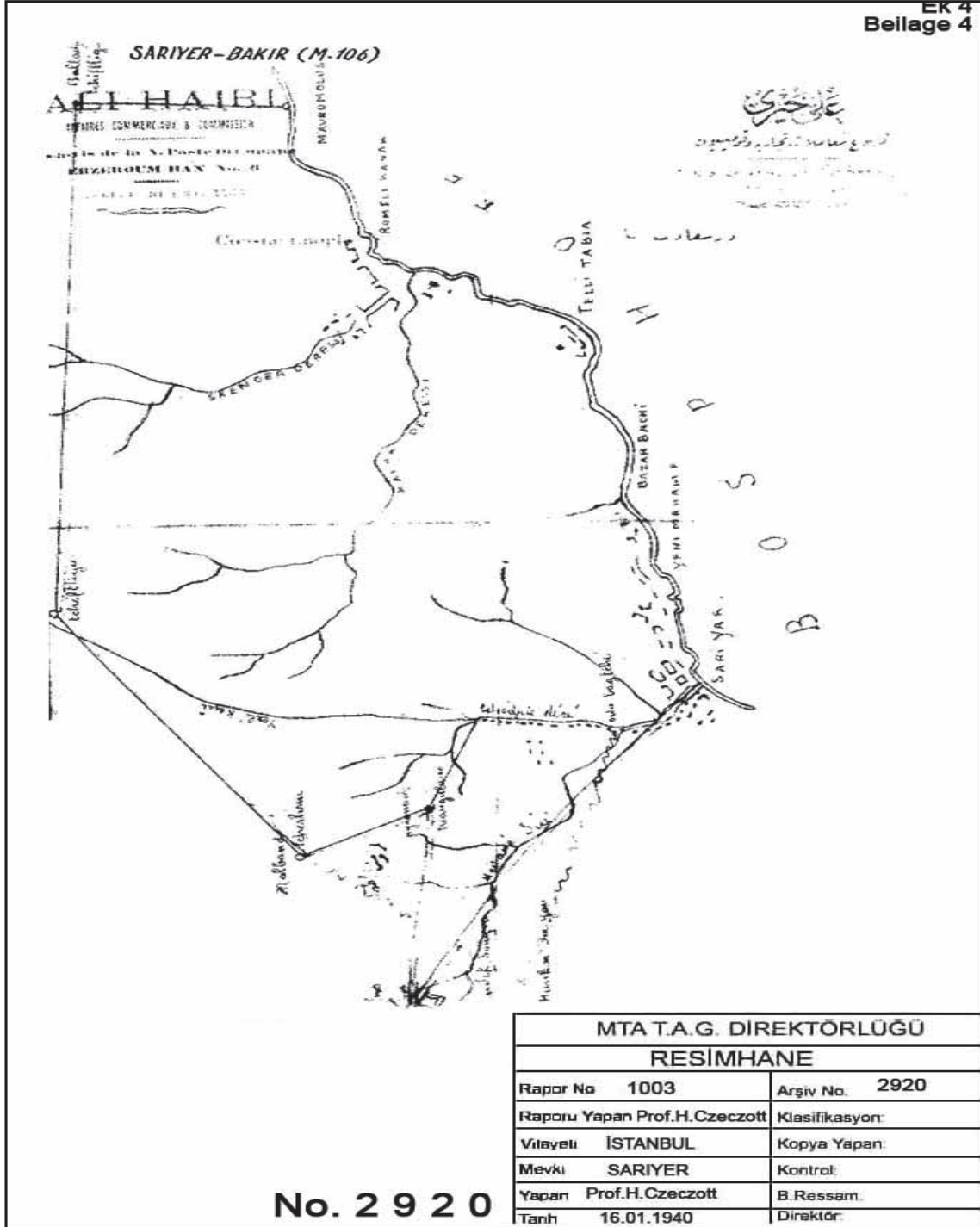
- Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, yayına hazırlayan Kahraman Şakul, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Anhegger, Robert, *Osmanlı İmparatorluğunda Madenler ve Madencilik: Osmanlı'nın Avrupa Toprakları*,1, çeviren Talat Havzoğlu-Yahya Çiftçi, İstanbul: İstanbul Yayınları, 1943.
- Bareille, Bertrand, İstanbul'un Frenk ve Levantan Mahalleleri, Çev. Ali Berktaş, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Bozkurt, Celil. "Osmanlı Devleti'nde Kromun Keşfi ve Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)." *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*. Editör Arif Bilgin-Burhan Çağlar, 235-248. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Genç, Elif Süreyya, *XIX. Yüzyıl İstanbulu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010.
- İpek, Nurdan, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Kazgan, Haydar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Ankara: Efil Yayınevi, 2023.
- Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Kocakaplan, Saim Çağrı, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Mantran, Robert, İstanbul Tarihi, çeviren Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Quataert, Donald, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4: 914-916. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, 3, 312-321. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Tok, Alaaddin. "Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)." *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Editör Arif Bilgin-Burhan Çağlar, 223-234. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

- Varlık, M. Bülent, “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 4: 917-922. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- White, Charles, *Three Years In Constantinople; or, Domestic Manners of The Turks In 1844*, Vol. I, III, London: Henry Colburn, Publisher, 1845, 1846.
- Zorlu, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

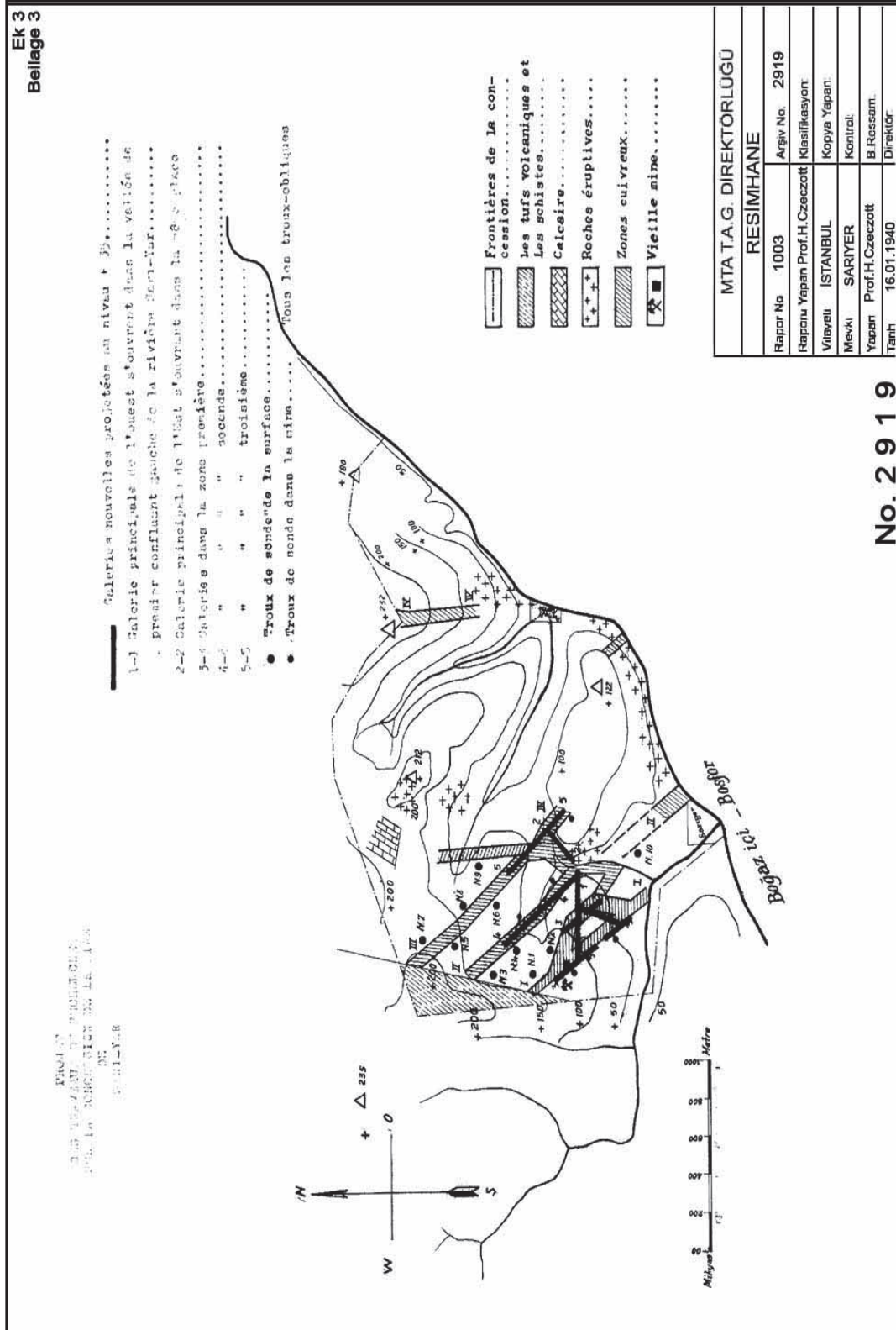
IV. Makaleler

- Erdem, Sevim. “Osmanlı’da Şirketleşme Sürecinde Bezirgân-Tüccar Mültezimlerin Rolü: Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası.” *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, (Güz 2024):315-336.
- Erdem, Sevim, “Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları.” *Belgi Dergisi* 28, (Temmuz 2024): 243-271.
- Karademir, Zafer, “Osmanlı İltizam Sözleşmelerine Yansıyan Yönleriyle Yahudi Girişimciler (1560-1630) (7 Belge ile Birlikte).”, *Osmanlı Araştırmaları* 50, 50 (2017): 73-116.
- Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906).” *OTAM*, 29 (Bahar 2011):125-147.
- Parry, V. J. , “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesi Kaynakları.” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi 3 (Ekim 1973):35-46.
- Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinden Kanunnâmeden Nizamnâmeye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 98, (1995), 75-91.
- (---) “Türkler ve Madencilik”, *MTA Dergisi* 5 (1936), 3-40.
- Yılmaz, Yiğit, “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, *Vergi Raporu*, 232 (Ocak 2019) 11-22.

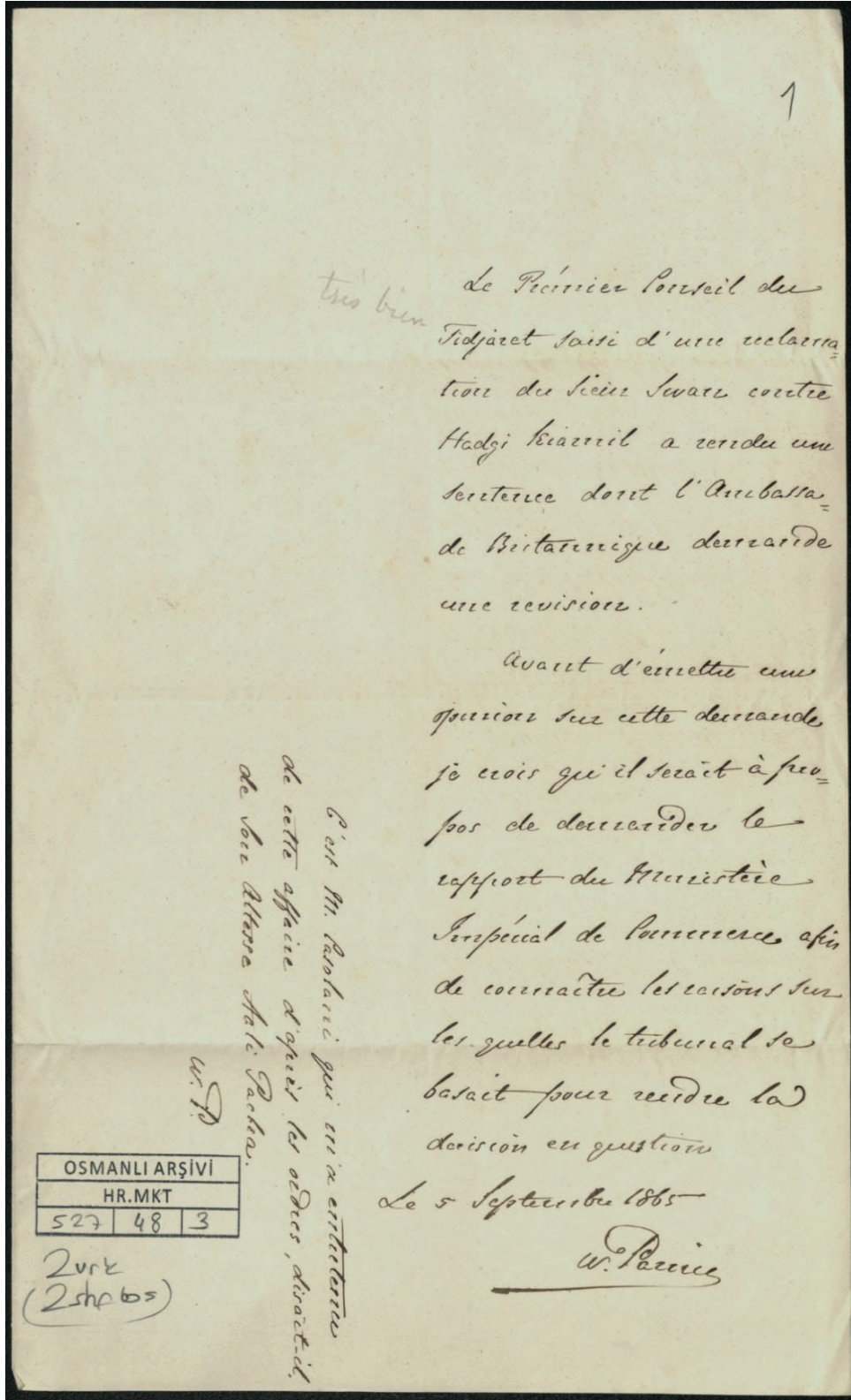
EKLER

EK 1: Sarıyer Haritası¹⁰¹101 Czeczott, *Sarıyer Maden İmtiyazına*, -.

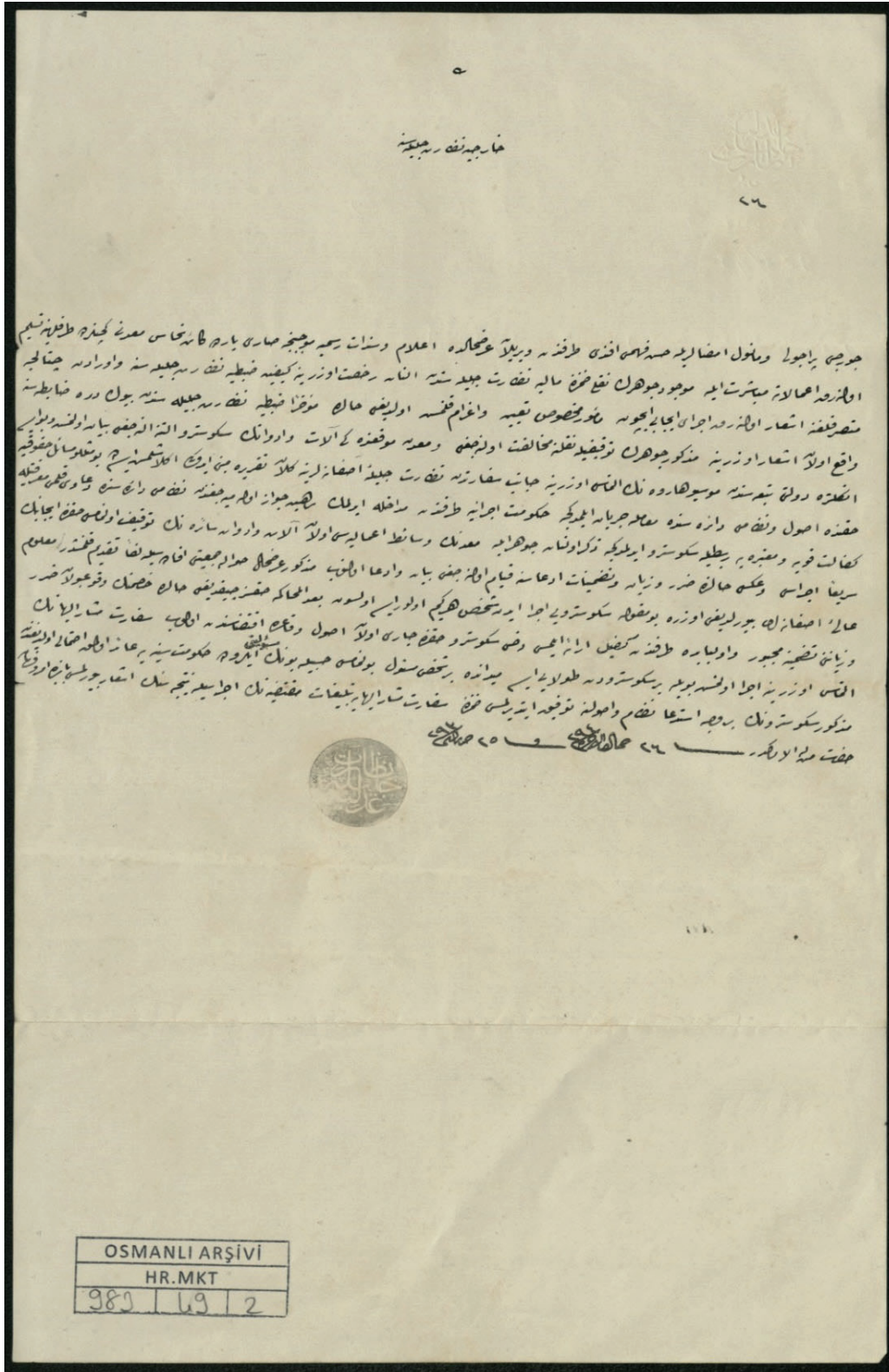
EK 2: Sarıyer Bakır Madeni Sahası¹⁰²

102 Czeccott, Sarıyer Maden İmtiyazına, -.

EK 3: Osmanlı Devleti'nin Avukatlarından Mösyö William Parnice Ait Yazı¹⁰³

EK 4: Sequestro Talebi İle İlgili Yazı¹⁰⁴

104 BOA, HR. MKT, 983/49.

Extended Abstract

The rules and regulations of Ottoman mining remained in practice until 1861, although they underwent minor changes from time to time, sometimes taking into account the sharia, sometimes customary customs, and sometimes only the interests of the miri. With the 1861 Regulation, foreigners were given the opportunity to participate in mining tenders as shareholders for the first time. As a matter of fact, shortly after the regulation came into force, it was observed that mining tenders with foreign participation increased in mining concessions. British mining investors began to increase their investments inland, particularly in the coastal cities of the Ottoman Empire. Sariyer copper mine, located on the Bosphorus shores of Istanbul, has become one of these investment areas.

The main factor that enabled the establishment of a business network extending from Sariyer to England and the conduct of copper trade was the developments in maritime transportation and the existence of intermediary institutions. Technological developments in maritime transportation in the 19th century caused commercial activities to increase rapidly. The ability to deliver tons of copper cargo to England at low costs is significant for the profitability of sales and the continuity of trade. It is not much possible for copper sales to be carried out by the state without intermediaries. For this reason, bankers who knew Europe and the business world, or banks established with European capital, undertook important tasks for the transportation and marketing of copper to England. England initially exported copper through intermediary individuals and institutions, and in the early periods, it carried out copper trade through some merchants.

According to Ottoman archive records, the history of Sariyer copper mine dates back to Hijri 1128/Gregorian 1716. In other words, it has a history of more than several centuries. Sariyer copper mine contains copper (chalcopyrite-FeCuS₂) mixed with sulphurous iron. In the early 19th century, copper veins in Sariyer were mined from the surface. More systematic mining efforts were started in 1840, and the mining area was operated by the Sariyer Copper Mine Company between 1841 and 1862. During this period, 124,000 kg of ore was produced annually, and one okka of copper was sold for 60 par.

When geologist Tchihatcheff visited the region in 1863, work at the quarry stopped. Tchihatcheff described the mineral deposit in general terms, based on what he saw at the mine site and what he learned from the workers who worked there, and stated that the abandoned mine site was ¼ km away from Sariyer.

The mining area, which was abandoned in 1863, was given a privilege through tax farming in 1865. Among the suitors of the mining area were Monsieur Ivan and his partners, Monsieur Sava-Haji Kamil Aga, Haji Ali Aga, and his partner Lazari. The privilege of the mining area, which changed hands several times in the same year, was tendered to Haji Ali from Hayriye Merchant and his partner Coppersmith Lazari to be operated for twenty-five years on September 13, 1865.

Since a director (general manager) was not appointed by the joint decision of both partners, the administrative and production affairs of the mine were carried out by Lazari, one of the partners. After a while, Lazari borrowed more than 4,000 liras from outside, in addition to his own capital, and opened four new caves and a waterway, thus carrying out the production and reclamation works for the mine. As a result of the reclamation works carried out, the production of the mine began to increase.

After a while, Haji Ali Aga appointed a person named Nikola as his deputy, but this deputy, Nikola, came to the mining site and refused to recognize the expenses incurred by Lazari, and this led to disagreements between the parties. When Lazari learned that his partner Haji Ali Aga had passed away while he was in Silivri, he returned to Sarıyer, and when he went to the mining area, he found that one-fifth of the ore allocated for the payment of the tax debt to the state, that is, 19,000 kiyye tithe, was sold by the deputy Nikola. He also learned that he had embezzled the money. Then, the deputy Nikola, claiming to be the representative of Haji Ali Aga's heirs, pretended to be the tax farmer of the mine and secretly sold the mine to someone else for 2,500 British liras, but for this sale to be valid, the seventh article of the Mining Regulation dated 1869 had to be applied. The seventh article was not implemented, and it was obvious that the sale was fake.

In the 1860s, the British were in communication with local and foreign merchants, moneychangers, and bankers in Istanbul in order to seize the copper mine privilege in Sarıyer. During this process, names from different nationalities and professions stood out among the people they communicated with. Information about some of these is given below:

Italian Antonio George Stampa from Wholesaler Stampa's Store in Thursday Bazaar in Galata.

British Banker Charles from Hanson Company, Perşembe Pazari Street, No. 26.

Miner Nikola, one of the non-Muslim subjects of the Ottoman Empire.

William Harvey, the representative of the Read Company, made attempts through two different intermediaries in order to seize the Sarıyer copper mine concession. One of these intermediaries is Miner (Deputy)

Nikola, and the other is Italian Stampa. The covert relationship entered into with both intermediaries caused huge debates and problems in the future.

The state granted a privilege to operate the Sarıyer copper mine in September 1865 but could not obtain the desired results in its operation. The failure of the tax farmers Haji Ali Aga and Lazari to manage the mining concession and the desire of the British John Francis Holcomb Read to seize the Sarıyer copper mine brought about many legal disputes. The main reason for these problems was the covert relationship between Monsieur Read's deputy, William Harvey, and the deputy miner Nikola and Italian dealer Stampa in seizing the mining concession. The efforts of the parties to seize the Sarıyer copper mine privilege turned into a state issue that took years to resolve, with the intervention of the Minister and the Ambassadors.

The controversial process regarding the Sarıyer copper mine came to an end with its transfer to Monsieur Read in 1294/1878-1879.